

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Boeken

Geschiedenis voor psychoanalytici

Bespreking van: Harry Stroeken (1997), *Freud in Nederland. Een eeuw psychoanalyse*. Boom, Amsterdam, ISBN 90-5352-3030, 179 pagina's, prijs: f 42,50, Bfr 850

Michel Thys

In zijn boek *Freud voor historici* trekt Gay (1985) enkele voorzichtige parallellen tussen de historicus en de psychoanalyticus. Beiden beoefenen volgens hem een 'wetenschap van de herinnering'. Als de historicus gemeenschappelijke herinneringen verzamelt en, op zijn best, corrigeert, kan hij, aldus Gay, best de hulp van de psychoanalyse gebruiken omdat ook zij wil onthullen wat verdraaid of vergeten werd. Ik wil nu niet ingaan op het sinds Freud door de psychoanalyse opgeworpen probleem van de (on)mogelijkheid een historische waarheid te achterhalen. In elk geval ligt er nu een boek voor waarin een psychoanalyticus himself geschiedenis schrijft en dan nog wel een geschiedenis van de psychoanalyse, meer bepaald die in Nederland. De auteur registreert (en corrigeert) overwegend neutraal maar betrokken de historische 'feiten' zonder echter na te laten ze hier en daar interpreterend te benaderen.

Aan de hand van diverse archieven en interviews (schriftelijke bronnen en orale overlevings verhalen dus) weet Stroeken een boeiend overzicht te schetsen van het psychoanalytische verenigingsleven in Nederland sinds tachtig jaar. Bijzondere vermelding verdient hier het voor het eerst voor een boekpublicatie gebruikte archief van J.H. van der Hoop, dat zich in Leuven bevindt. Met tal van foto's en documenten ontstaat er een levendig beeld van hoe de Nederlandse analytici zich vroeger en nu georganiseerd hebben. In verschillende bijlagen krijgen de coryfeeën extra aandacht. Stroeken concen-

treert zich geheel op de institutionele dimensie van het Nederlandse psychoanalytische reilen en zeilen; inhoudelijke – theoretische en klinische – kanten van de beroepsuitoefening komen enkel ter sprake voor zover ze een rol spelen in deze institutionele dynamiek. Ik ga het boek niet samenvatten of er zelf een chronologisch overzicht uit distilleren. De geschiedenis herhaalt zich al genoeg. Het voortreffelijke boek van Stroeken, die reeds tien jaar geleden aan dit project begon (niet toevallig in het jaar waarin Jeanne Lampl-de Groot overleed?), heeft ondertussen overigens zelf al geschiedenis gemaakt. Reeds voor het verschijnen van deze recensie werd er al veelvuldig naar verwezen en prijkt het in literatuurlijsten van Nederlandstalige lezingen en publicaties. Reden te over dus om me te beperken tot enkele hedendaagse bedenkingen van een naoorlogse zuiderling die de heldhaftige verhalen aanhoort van lang vervlogen noordelijke frontlinie-ervaringen.

De Nederlanders waren er inderdaad (als de kippen) bij: met de oprichting van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse bestaat de psychoanalyse in Nederland officieel sinds 1917, het jaar van Freuds *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, dat prompt door Van Renterghem werd vertaald. In het historisch overzicht van Stroeken (en van Spanjaard, van wiens hand het hoofdstuk is over de periode tussen de wereldoorlogen) zien we het psychoanalytische verenigingsleven langzaam maar vastberaden de loopgraven ontstijgen en de strijd om een identiteit op de begane grond voortzetten. Het zou geen psychoanalyse zijn als dit niet gepaard ging met interne spanningen, verdachtmakingen, splitsingen en overlopers. Het wás psychoanalyse. De kwestie van de trouw aan Freud moet in die dagen een heel krachtige dimensie gehad hebben, die we ons in het zo gedifferentieerde psychoanalytische landschap van nu nog maar amper kunnen

voorstellen. Daar kwam nog bij dat verschillende van de eerste toonaangevende analytici door Jung geanalyseerd waren voor diens officiële breuk met Freud. Dat zorgde voor de nodige verwarring. Er was zuiveringswerk aan de winkel. (Hoe is het overigens momenteel met Jung gesteld in Nederland?) Omwille van de dreigende oorlog kreeg de kersverse Vereniging al vlug te maken met Duits/Joodse immigranten, die een belangrijke rol gingen spelen in de reeds lopende discussies over de leernalyse, de toelating van leken, de organisatie van de opleiding, de relatie met de academische wereld, enzovoort. Heel deze dynamiek resulteerde in 1947 in de oprichting van het Genootschap. Beide verenigingen volgden hun eigen koers, gingen steeds meer op elkaar lijken en kunnen elkaar alsmaar gemakkelijker vinden. Ondertussen heeft ook het Genootschap de zo begeerde en reeds door Stroeken (p. 79, 158) aangekondigde erkenning van de IPA gekregen. Na al dat paranoïde tumult in het rijk der partiële organisaties komt nu het deprimerende gegeven in zicht van één psychoanalytische vereniging. Meningsverschillen en conflicten kunnen nu weer verinnerlijkt worden en zullen hopelijk op constructieve wijze huns weegs gaan binnen draaglijke grenzen. Maar er is (gelukkig) nog de in 1979 opgerichte Nederlandse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie (NVPP). Ik noteer hierbij vier vaststellingen van Stroeken. Ten eerste werd de NVPP opgericht door psychoanalytici van Vereniging én Genootschap. Ten tweede was tot nu een bankanalyse een opleidingsvereiste in de NVPP. Ten derde verdienen steeds meer psychoanalytici hun brood met het doen van psychotherapieën. Ten vierde is de verhouding tussen de psychoanalyse en de psychoanalytische psychotherapie een gevoelig en moeilijk punt. De merkwaardige combinatie van deze vier gegevens roept vragen op over de functie van het in de (Nederlandse) psychoanalytische wereld institutioneel onderscheiden van een vereniging voor psychoanalytische psychotherapie en een vereniging voor psychoanalyse. Het ziet er naar uit dat de psychoanalytische psychotherapie officieel afgezonderd wordt terwijl ze in de praktijk plaatsvindt in dezelfde spreekkamers en zelfs op dezelfde

banken als de psychoanalyse. Als psychoanalytici psychoanalytische psychotherapie toepassen en psychoanalytische psychotherapeuten in analyse gaan, wordt het onderscheid in werkelijkheid wel erg troebel en kan men zich afvragen of dat nog wel zin heeft. Ik denk dat dat wel degelijk het geval is en volg niet helemaal de relativiserende beschouwingen in deze van Stroeken (p. 104). Het heeft zin omdat het behouden van een plaats voor de 'zuivere' psychoanalyse mijns inziens belangrijk is voor de beroepsidentiteit en voor al wie op een of andere manier met psychoanalytische dingen bezig is, inclusief de psychoanalytische psychotherapeuten. Op de tegenwerping dat deze plaats toch slechts symbolisch is en niet beantwoordt aan of niet geheel samenvalt met een herkenbare realiteit, zou ik zeggen: juist als symbolische plaats is ze belangrijk omdat de zuivere psychoanalyse inderdaad niet 'bestaat' Zodra ze wordt toegepast – op bank of stoel – wordt ze aangetast, waarbij we overigens niet onder stoelen of banken moeten steken dat er (in principe) wel degelijk een verschil blijft tussen zitten en liggen of tussen één en vier of vijf zittingen per week. Om die symbolische (symboliserende, differentiërende) reden is het goed het onderscheid tussen psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie minder troebel te maken én zo meer ruimte te scheppen voor onderlinge samenwerking. In die zin vind ik het een goede zaak dat een analyse geen vereiste meer zal zijn in de opleiding van de NVPP, maar dat de psychotherapeut, aangemoedigd door het opleidingsklimaat, alsnog zelf voor een analyse kan kiezen (vgl. Ladan 1997). Anderzijds zouden analytici misschien meer oor moeten hebben voor wat psychoanalytisch psychotherapeuten te vertellen hebben (het omgekeerde gebeurt al). Twee symbolisch duidelijk gedifferentieerde plaatsen – dus zonder de ene telkens tot de andere te willen herleiden – kunnen het wederzijds respect en bijgevolg de samenwerking bevorderen. Ik stond uitvoerig stil bij dit punt omdat het ook in deze kwestie is dat het hele historisch overzicht van Stroeken uitmondt en na tachtig jaar geschiedenis is het inderdaad een veelkopig discussiemonster in de actuele psychoanalytische wereld.

In dit licht is de in het boek slechts zeer summiere vermelding van het Tijdschrift voor Psychoanalyse te betreuren (in een bijlage over Nederlandse publicaties, p. 139). Het Tijdschrift is in ons taalgebied misschien wel hét signaal van een mogelijke combinatie van samenwerking en onderscheid, tussen psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie, tussen IPA- en niet-IPA-gelieerden, tussen een therapeutische en een culturele benadering en niet in het minst tussen Nederlanders en Vlamingen. De verschillen – zij het binnen grenzen van minimale herkenbaarheid – kunnen juist de interactie bevorderen (als men geen overbodige energie steekt in stereotiepe aanduidingen van wie ‘fout’ en wie ‘juist’ zit in de oorlog of in de psychoanalyse). Stroekens idee van een overkoepelende, niet verenigingsgebonden ‘Psychoanalytische Psychotherapie Associatie Nederland’ (p. 96) kan vanuit dit signaal misschien nog ruimer gedacht worden. Als we er maar niet één pot nat van maken.

Naar aanleiding van Stroekens boek en het recente artikel van Nobus en Libbrecht (1997) dient zich de verleiding aan de Nederlandse en Belgische psychoanalytische geschiedenis met elkaar te gaan vergelijken. Ik zal deze weerstaan. Een dergelijke vluchtige onderneming zou niet enkel voorbarig zijn maar ook de complexiteit ervan onrecht doen. Ongetwijfeld leggen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden hun eigen accenten, kijken ze terug op en genieten ze nog steeds van uiteenlopende ‘connecties’ en invloeden, hebben ze elk hun graad van institutionele verbroekeling, enzovoort. Het zijn verschillen in cultuur, waarin men behagen en onbehagen kan scheppen.

Literatuur

Gay, P. (1985), *Freud voor Historici*. Wereldbibliotheek, Amsterdam (1987).

Ladan, A. (1997), Wat moet een psychotherapeut met psychoanalyse? In: A. Stufkens (red.), *Andere kamers in het huis van Freud. Vijftig jaar Nederlands Psychoanalytisch Genootschap*. Boom, Amsterdam, p. 73-87.

Nobus, N. en K. Libbrecht (1997), De Franse connectie. Een geschiedenis van de psychoanalyse in België. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 3, p. 132-149.

M. Thys is psycholoog en psychoanalyticus, verbonden aan de Belgische School voor Psychoanalyse en de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie. Hij is werkzaam in het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg Cidar te Antwerpen-Merksem en is medewerker aan de postgraduaatopleiding Psychoanalytische Psychotherapie van de K.U. Leuven.

Trauma en dromen

Bespreking van: Deirdre Barret (1996), *Trauma and Dreams*. Harvard University Press, Cambridge/London. ISBN 0-674-90552-0, 272 pagina's, prijs: £ 23,50

Hein de Jong

Trauma and Dreams bestaat uit een verzameling van artikelen over dromen na uiteenlopende trauma's zoals die uit de kindertijd, die van volwassenen na oorlogen en natuurrampen, en trauma's uit het normale leven ten gevolge van scheiding, beroving, neurologische aandoeningen, transplantaties en dergelijke.

De studies over de eerstgenoemde groep gaan vooral over seksuele trauma's, zoals incest, en hoe seksuele trauma's uit dromen zijn op te sporen en te gebruiken voor diagnostiek en behandeling. In nachtmerries van 'incest-survivors' komen seksuele inhouden en metaforen als slangen en wormen vaker voor in combinatie met geweld dan bij andere categorieën, maar het is niet noodzakelijkerwijs zo.

De studies zijn gelardeerd met korte klinische voorbeelden en zijn in dat opzicht illustratief, maar in een behandeling uitgewerkt materiaal moet men niet verwachten. Desalniettemin is het boek goed, zelfs diagonaal te lezen. Men stuit op talloze feitjes, bevindingen, literatuurverwijzingen naar recent onderzoek en ook op interessante ideeën over of functies van dromen. Uiteraard is er ook de oude discussie over het idee dat dromen slechts hallucinatoires wensvervulling zijn. Zoals bekend, nam Freud zelf al afstand van zijn aanvankelijke

mening. 'Repeterende dromen worden bij gunstige omstandigheden progressieve dromen.' Uiteraard spelen eerder meegemaakte trauma's en de persoonlijkheidsstructuur een rol in het wel of niet kunnen verwerken van trauma's. De literatuur over dromen bij Vietnamveteranen, waarover Van der Kolk in de USA heeft gepubliceerd, wijst uit dat terugkeer van angstdromen uiteraard geluxeerd kan worden door stressfactoren die specifieke elementen van het trauma reactiveren, maar ook kunnen dromen terugkeren na verslechtering van algemene omstandigheden die niet specifiek verbonden zijn met oorlogstrauma's, zoals verslechtering van het huwelijksleven. De studies gaan weer niet diep genoeg om inzicht te geven in die eventuele verbinding tussen actualiteit en trauma's. De discussie over repeterende dromen zonder wensvervulling en verandering van die dromen door opname in de neurose met uitzicht op progressieve verwerking, wordt op die manier statisch; voor beide standpunten zijn argumenten te vinden. De studies tonen aan dat verbetering van levensomstandigheden in het algemeen de belofte inhoudt tot verwerking van de trauma's. Kortom, de duiding op de bank is niet alleen zaligmakend, maar zal aan betekenis winnen als de psychosociale omstandigheden verbeteren. Dat laatste zal dus ook een doelstelling van de behandeling moeten zijn. Zoals de geschiedenis van Josef aangeeft, vond men vóór Freud, in het Egypte van de farao's, dat de droom vooral een voorspellende waarde had. Dat idee bleef in het Midden-Oosten bestaan. Na de inval in Koeweit door de Iraki's trof de samensteller van het boek bijzonder angstige Koeweiti's aan, die hun angstdromen binnen hun traditie alleen maar konden beschouwen als voorspellingen. De opeenstapeling van angsten laat zich gemakkelijk raden. Dromen kunnen een voorspellend karakter hebben, kunnen helpen bij het omgaan met trauma's en vervolgens met van het verwerken ervan. Ze kunnen diagnostisch zijn en zelfs adviserend, zoals Olivier Sacks in het boek naar aanleiding van eigen ervaring illustreert. Of ik u het boek kan aanbevelen, hangt ervan af wie u bent. Bent u geïnteresseerd in PTSD, incest, oorlogstrauma's, enzovoort en dromen, dan is het aan te bevelen. U komt veel weetjes

tegen, verwijzingen naar recente literatuur en dergelijke. Bent u een geschoolde analyticus of voornamelijk geïnteresseerd in analytische studies, dan kunt u dit boek wel overslaan. Voor psychoanalytisch georiënteerde consultants in algemene ziekenhuizen, vooral voor degenen die met kinderen werken of met getraumatiseerden, kan het een waardevolle aanvulling van hun bibliotheek zijn.

H. de Jong is vrijgevestigd psychiater en psychoanalyticus te Amsterdam.

Essays over Heine, Ibsen, Shaw, Brecht en Camus

Bespreking van: Gerhard Danzer (Hrsg.) (1996), *Dichtung ist ein Akt der Revolte. Literaturpsychologische Essays über Heine, Ibsen, Shaw, Brecht und Camus*.

Königshausen & Neumann, Würzburg. ISBN 3-8260-1140-6, 281 pagina's, prijs: DM 48,-.

Walter Schönau

Deze bundel bevat een vijftal informatieve en lezenswaardige opstellen over vijf belangrijke Europese schrijvers, over hun leven en werk, hun thematiek en wereldbeschouwing. Als een eerste inleiding zijn deze studies van de hand van drie Berlijnse psychotherapeuten, werkzaam in het Institut für Tiefenpsychologie, Gruppendynamik und Gruppentherapie, zeker aan te bevelen. De nestor van het drietal, Josef Rattner (geboren in 1928 in Wenen) is auteur van een groot aantal boeken en artikelen, veelal over bekende Duitse schrijvers als Lessing, Schiller, Keller, Kafka en Hesse, en redacteur van het *Jahrbuch für Verstehende Tiefenpsychologie und Kulturanalyse*, dat zich met name op Adler oriënteert, over wie Rattner ook verschillende boeken heeft geschreven. Hij beschouwt zichzelf als representant van een 'humanistische psychoanalyse' en heeft aan dit boek de opstellen over Heine en Shaw bijgedragen. Zijn collega Gerhard Danzer (geboren in 1956 in Passau – met Rattner co-auteur van een in 1997 ver-

schenen *Medizinische Anthropologie*) behandelde Ibsen en Brecht, en Irmgard Fuchs-Lévy (gebo- ren in 1946 in Oostenrijk) ten slotte, nam het essay over leven en werk van Camus voor haar rekening.

De titel van de bundel (die overigens op het omslag afwijkend, maar eigenlijk juist, als 'Dichten ist ein Akt der Revolte' verschijnt) even- als de tekst van het voorwoord, wekt de indruk dat de verschillende bijdragen een thematische samenhang zouden vertonen, als zouden zij aan de hand van vijf voorbeelden de stelling illustreren, dat opstandigheid de eigenlijke drijfveer van de literaire productie is. Zulk een onderlinge samenhang van de essays heb ik echter niet kunnen ontdekken. Alleen in het werk van Camus wordt het begrip revolte, zoals bekend, filosofisch gethematiseerd en dit komt dan ook in het opstel over deze Franse auteur aan de orde. De overige schrijvers zijn vast ook wel, zeker in hun jeugd, opstandige lieden geweest, maar of dat nu ook in hun werk duide- lijk tot uitdrukking is gekomen of niet, het speelt in de opstellen van dit boek nauwelijks een rol. Deze verwijzen ook onderling niet naar elkaar, maar zijn geheel onafhankelijk van elkaar te lezen teksten. Het is dus jammer, dat er niet werkelijk een poging is ondernomen, de samenhang tussen revolte en literaire creativi- teit te onderzoeken; het blijft hooguit bij een aantal losse opmerkingen hierover. Deze essays worden uitdrukkelijk 'literatuur- psychologisch' genoemd. Dit adjectief, gevoegd bij het beroep van de auteurs, wekt bepaalde verwachtingen. Nu kan men tot de literatuurpsychologie weliswaar allerlei ver- schillende benaderingen rekenen, die het lite- raire kunstwerk, zijn ontstaan, zijn bouw en zijn invloed op het lezerspubliek met behulp van psychologische begrippen en theorieën bestuderen, niet alleen strict psychoanalyti- sche, maar ook – zoals hier in overwegende mate het geval is – bijvoorbeeld adleriaanse. Dan zou echter een korte uiteenzetting over de uitgangspunten en de methodologie die aan dit boek ten grondslag liggen, heel gewenst zijn, alleen al om de verschillen en overeenkomsten

met bijvoorbeeld freudiaanse of jungiaanse literatuurinterpretaties aan te duiden. Dat blijft nu in het vage.

En ten slotte, het moet me van het hart: dit boek biedt veel literatuur maar vrij weinig psy- chologie. Wie, afgaande op de titel en enigszins vertrouwd met de invloedrijke stroming binnen de literatuurwetenschap die meestal literatuurpsychologie wordt genoemd, een psy- chobiografisch onderzoek of een aanzet tot een psychoanalytische interpretatie van een aantal werken verwacht, komt bedrogen uit. Dat men, zoals het in het voorwoord heet, in een alge- meen toegankelijke stijl heeft willen schrijven, lijkt me voor het opvallende ontbreken van pogingen om het onbewuste van deze schrij- vers en de latente fantasieën in de subtekst van hun literaire oeuvre te verkennen geen geldig argument, al zijn de opstellen inderdaad pret- tig leesbaar en voor een 'leek' goed te begri- pen. De bewering – om slechts een voorbeeld te noemen – dat Ibsen wel de 'Freud van het Noorden' werd genoemd, omdat hij met zijn toneelstukken als een voorloper van de diepte- psychologie beschouwd kan worden, zou veel meer uitgediept dienen te worden dan hier het geval is, om werkelijk van literatuurpsychologi- sche essays te kunnen spreken. Ook in de lite- ratuuropgaven mis ik node verwijzingen naar recente psychoanalytische studies over de hier behandelde schrijvers en hun werk, of naar andere publicaties van literatuurpsychologi- sche aard over de aangesneden vraagstukken, die wel degelijk bestaan, maar buiten de gezichtskring van de auteurs vallen. Samengevat luidt daarom mijn oordeel, dat dit boek interessante literair-historische essays bevat, maar dat het literatuurpsychologische element daarin naar omvang en aard mij teleur- gesteld heeft.

Prof. dr. W. Schönau is als hoogleraar Duitse let- terkunde verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen, lid van het bestuur van de stichting Psychoanalyse en Cultuur alsmede van het bestuur van de Stichting Tijdschrift voor Psy- choanalyse.